

Иван Унджиев

ВАСИЛ ЛЕВСКИ

Биография

Иван Унджиев

ВАСИЛ ЛЕВСКИ

Биография

Четвърто издание

София • 2017

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Иван Унджиев завършва „Васил Левски. Биография“ – най-голямата и значима книга на живота си, през 1945 г. Тя е плод на продължителен труд, започнал още от студентската скамейка. Написана е през младите му, най-хубави и творчески години. Излиза от печат през 1947 г. в скромно следвоенно издание в малък тираж. Получила веднага след отпечатването отличие от Камарата на културата, след 6 години тя е заклеймена от критиката като идеологически погрешна, написана с ненаучна методология. Значението на книгата бе посочено през 1972 г., когато авторът ѝ стана на 70 години. Бе изтъкнато, че тя е плод на дългогодишни научни дирения, че при написването ѝ е използван огромен материал от архивите, както и всички спомени на съвременници и научни изследвания. „Биографията на Левски е най-значителното цялостно произведение за живота и дейността на Апостола, което проследява стъпка по стъпка жизнения и революционен път на големия борец за свобода.“

Кр. Шарова

- © Иван Николов Унджиев, 1945, 1993, 2007, 2017
- © Цвета Иванова Унджиева, предговор, 1993, 2007, 2017
- © Константин Димитров Косев, предговор, 2007, 2017
- © Константин Атанасов Жеков, художник, 2007, 2017
- © Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2007, 2017

ISBN 978-954-322-736-5

НАКРАТКО ЗА КНИГАТА И НЕЙНИЯ АВТОР

В моето детско съзнание баща ми беше преди всичко учител. Той носеше тази благородна професия леко, с удоволствие, с радост. Но още като малко момиче забелязах, че работи и нещо друго, на което се е отдал изцяло: вечер, след като приключеше с учителските си задължения, той запалваше лампата със зелен абажур на писалището си и започваше да работи. Нищо не виждаше, нищо не чуваше извън писмената маса, отрупана с книги и ръкописи. Така го оставях вечер, така го заварвах сутрин. Пишеше винаги с грижливо подострен молив; това, което не му харесваше, изтриваше с гума и отново пишеше с четливия си почерк. Всичко написано прочиташе на майка ми, често с възмущение цитираше откъси от писмата на Левски и повтаряше, че той е най-големият българин, най-честният, най-чистият, в чийто живот няма никаква сянка, няма ни най-малко петънце.

Бе избухнала вече Втората световна война. У дома живееше духът на Апостола. Грижливо написаните с молив страници се трупаха. През 1943 г. София тънеше в мрак, спускахме черни завеси, започнаха бомбардировките. Баща ми пишеше последните глави на книгата за Левски. След голямата бомбардировка от 10 януари заедно с повечето софиянци напуснахме града, заминахме за родния му град – Тетевен. Тръгнахме набързо, с дрехите на гърба си и голяма чанта – ръкописа на биографията – най-ценното, което имаше моят баща, което не можеше да остави в пустия мъртъв град.

Биографията на Левски има своя история, за която бих искала накратко да разкажа. През 1922–1926 г. баща ми следва славянска филология и литература в Софийския университет. Издържа се сам. Става сервитьор във Вегетарианския ресторант. „Вегетарианската гостилница бе за нас нещо като клуб на съмишленици, на търсеци и мислещи млади хора – си спомня приятелят му от ученическата скамейка, бъдещият педагог и психолог Генчо Пиръв, по това време също студент в Софийския университет. – Бяхме толстоисти. Сервирахме по два часа на обед, работехме само за храна, за обяд. Често си увивахме по нещо за вечеря. Никога не взимахме бакшиши. Келнер беше и художникът Стоян Венев. Между посетителите имаше интересни хора – Николай Лилиев, Асен Разцветников, Андрей Стоянов, Димитър Страшимиров.“¹

Авторитетният историк Димитър Страшимиров страдал от болен стомах и бил редовен клиент на гостилницата. Майка ми си спомня, че бил доста

¹ Спомените на Г. Пиръв са записани и съхранени от мен.

капризен и младите келнери отбягвали да го обслужват. Но между стария историк и студента филолог още там, в гостилницата, се създал особен контакт, особено духовно общуване.

През последните две години от следването си баща ми търси, може би неосъзнато, своето трайно духовно поприще, своето призвание.

След много време, вече на седемдесетгодишна възраст, той се обърна с топли думи към начеващите учени: „Младият изследовател не трябва да се бои от голямата, значителната тема... Голямата тема дава възможност на младия автор да израсне в нея и да разгърне по-бързо своите сили и възможности. Или, с други думи казано, за пълноценното плаване е необходима по-дълбока вода.“²

Съдбовното запознанство с Д. Страшимиров във Вегетарианския ресторант, прераснало във взаимно доверие, взаимна подкрепа и всеотдаен съвместен труд, потопява баща ми в най-дълбоките и чисти води на Българското възраждане. В своя съвсем кратка „служебна“ автобиография той отбелязва: „Бях стажант-учител и покойният историк Д. Т. Страшимиров ме взе да му помагам при издирването и публикуването на документалното наследство на Левски. Това обстоятелство определи и основната насока на моите научни интереси – епохата на Възраждането, и по-специално националнореволуционните борби на нашия народ.“ Своеобразното приятелство и сътрудничество между авторитетния историк и младежа, току-що завършил университета, продължава до смъртта на Страшимиров през 1939 г.

Ще посоча някои факти от биографията на Д. Страшимиров, които се вписват в създаването на настоящата книга.

Още в началото на 1923 г. Д. Страшимиров е натоварен от създадения наскоро от карловци, живеещи в София, Народен комитет „Васил Левски“ и от Министерството на просветата да напише „обстойна и аргументирана биография на Апостола“³. Председател на Комитета отначало е старият карловец П. Попов, който умира не след дълго и бива заместен от В. Н. Тантилов (директор на Софийска популярна банка), по-късно от д-р Д. Киров. Отначало в Комитета участват Д. Кацев-Бурски, Г. Станев, Хр. Ив. Герджиков, Минко Генов и Б. Загорски. Някои членове на Комитета умират, други го напускат; на тяхно място са избрани Ив. Попов – един от създателите на българския театър и негов историк, д-р Д. Киров, известен столичен педиатър, и двамата карловци. Министерството на просветата основава общ фонд. Средствата от утра и вечеринки, организирани из цялата страна от учащата се младеж, се събират за издаването на биография на Левски. Д. Страшимиров, който през 1923 г. е учител, бива командирован в Народния комитет „В. Левски“. Той започва усилена събирателска дейност: обикаля всички селища в България, свързани с делото на Левски, пътува до Белград, до Цариград. Резултатите са налице: през 1929 г. излиза изключително ценната книга „Васил Левски. Живот, дела, извори. Т. 1. Извори“. Издава Народният комитет „Васил Левски“. В своя предговор към книгата Д. Страшимиров отбелязва: „Този том

² Из словото на Ив. Унджиев при честването на 70-годишнината му.

³ Ст р а ш и м и р о в, Д. Т. Васил Левски. Живот, дела, извори. Т. 1. Извори. София, 1929. Предговор от Комитета, с. XV–XVII.

е едно самостоятелно и монографично изследване на всичките съществуващи документи във връзка с животописа на Левски.“ В края на предговора Страшимиров благодари на Михаил Димитров за „приятелските му грижи“ да го „снабди с някои неизвестни... ръкописи“ и „на младия наш учен Ив. Унджиев“. Към него Страшимиров отправя „своята похвала за възторженото му и неуморно съдействие по техника и по много други трудности в подготвяне на настоящата книга. Когато една работа гледаме готово завършена – споделя Страшимиров, – все ни се чини, че е била лесна. Но само оня знае мъките, който ги е изнесъл на своите плещи!“⁴

Припомняйки тези думи на стария историк, Крумка Шарова отбелязва в своя статия от 1972 г., когато бе чествана 70-годишнината на баща ми: „Твърде скъпият на похвали Д. Т. Страшимиров ще да е доловил у младия Унджиев черти на характера и интелекта, които са му дали основание да го привлече за свой помощник в толкова важната работа за издирване на документи от, до и за Левски. И преценката, която ще даде Страшимиров след завършване на подготовката на документите за печат, е една от най-ласкавите, излезли от неговото перо... Ние, които познаваме възторжената и неуморна работа на проф. Ив. Унджиев в зрялата му творческа възраст – пише по-нататък Кр. Шарова, – можем да си представим въодушевлението на неговите 25–26 години, когато, помагайки на Д. Т. Страшимиров в събирателската и техническата работа при подготовката на ненадминатото и до днес по значимостта на своето съдържание документално издание за Васил Левски, се е докосвал за пръв път до оригиналните писма на Апостола... и е изградил в ума си образа на великия революционер, чиято биография ще напише по-късно.“⁵

Научният интерес и дълбокото преклонение пред личността и делото на Левски не са обикновено увлечение у баща ми, не идват само като естествено влияние на стария авторитетен историк. Те бързо обхващат цялото му същество, превръщат се в негова съдба. Той не престава да проучва отделни страни от живота и делото на Апостола. През 1930 г. публикува например ценното си изследване „Псевдонимите на революционната комитетска организация в Орханийско и Тетевенско от времето на Левски“⁶.

Година преди смъртта си, болен и уморен, Д. Страшимиров постепенно разбира, че не ще му стигнат сили да напише биографията на Левски. И той оставя за продължител на своето дело младия си помощник. След много години, вече на 70-годишна възраст, баща ми си спомни с вълнение за това голямо събитие в живота си: „Трябва да ви изповядам... бях още много млад, едвам бях написал първата си книга, когато видният наш историк Дим. Страшимиров, чиито сили и живот не му стигнаха, за да осъществи съкровената си мечта да напише биографията на Левски, ме облече с доверието си и ме наложи за биограф на Апостола. Въпреки радостта си бях дълбоко смутен. Случаят и доверието на стария историк ми поставиха една голяма, тежка и отговорна задача...“⁷

⁴ Пак там, с. XXIII – встъпителна бележка на автора.

⁵ Шарова, Кр. Професор Иван Унджиев на седемдесет години. – ИПр, 28, 1972, № 3, с. 141–142.

⁶ Училищен преглед, 29, 1930, № 3, с. 390–411.

⁷ Из словото при честването на 70-годишнината му. „Първата книга“ е биографичният очерк за Васил Петлешков, първата цялостна биография на Петлешков, излязла през 1935 г. И за нейното написване Страшимиров препоръчва баща ми, като

През 1939 г. Народният комитет „Васил Левски“ възлага на баща ми написването на биографията. По-късно в краткия предговор към вече готовата книга членовете на Комитета отново отбелязват, че „предсмъртното желание“ на Страшимиров е именно Ив. Унджиев да напише биографията на Апостола⁸.

„Васил Левски. Биография“, книгата, излязла от печат през 1947 г. – настоящата книга, е плод на многогодишен всеотдаен труд през най-хубавите, най-творческите години на баща ми. Над нея той работи от 1938 до 1944/45 г. Директорът и учителската колегия в V мъжка гимназия, в която учителства, както и Министерството на просветата проявяват разбиране към неговия труд. Той получава командировки, за да направи необходимите му издирвания и справки. По време на евакуацията книгата е окончателно завършена и преписана. След завръщането си в София през есента на 1944 г. баща ми се свързва с Народния комитет „Васил Левски“ и представя ръкописа за печат. С отпечатването на книгата се заема създаденото през ноември 1944 г. Министерство на пропагандата, по-късно, през 1945 г., преименувано в Министерство на информацията и изкуствата с министър Димо Казасов, и по-конкретно Дирекцията на културата към министерството с директор Константин Петканов. Издателската дейност на Дирекцията е поета от Отделение за обществено възпитание, ръководено от Атанас Далчев. К. Петканов и Ат. Далчев без колебание приемат ръкописа. Единственият млад историк, който работи в Дирекцията и прочита ръкописа, е Кирила Възвъзова-Каратеодорова. Намеренията са биографията да излезе още през 1945 г., но годините са тежки, книгата е с огромен научен апарат, трудна за печат. Поставената на първата страница година (1945) е погрешна. Биографията на Васил Левски излиза от печат през 1947 г. (това е отбелязано и в карето накрая, така е поправена грешката)⁹.

През 1947 г. са закрити и Министерството с Дирекцията за култура на К. Петканов, и издателският отдел на Ат. Далчев. На същото място (срещу Руската църква) на „Цар Освободител“ е създаден Комитетът за наука, изкуство и култура начело с Вълко Червенков. Книгата веднага е забелязана от все още съществуващата през 1947 г. Камара на културата. След излизането ѝ от печат през 1947 г. авторът е награден от Камарата с грамота, подписана от Ал. Обретенов. Наскоро е закрыта и Камарата на културата. В страната настъпват промени (1947–1948). Цели шест години след издаването на биографията в печата цари мълчание. Едва през 1953 г. са публикувани редове, написани по добре известните ни „правила“ на критика – разгром¹⁰. Не съм чула баща ми да коментира тази критика; с автора ѝ след време бяха колеги, в приятелски отношения. Чувала съм от наши историци, че той, вече на стари години, е съжалявал за написаната някога рецензия.

Основната оценка на биографията на Левски във въпросната критика се свежда до няколко „унищожителни“ положения: допуснати са идеологически и методологически грешки. Методологията е буржоазноидеалистическа.

в предговора към книгата отбелязва: „Авторът е млад човек, но той мина школата на дългия и упорит труд за изучаване на миналото...“

⁸ Вж. тук. Предговор, с. XVII.

⁹ Подробности за издаването на книгата ми разказа К. Възвъзова-Каратеодорова.

¹⁰ Х р и с т о в, Хр. Иван Н. Унджиев. Васил Левски. Биография. С., 1947. – ИПр, 9, 1953, № 3, с. 305–311.

Проявени са обективизъм и безкритичност към буржоазната историография. Вместо да започне книгата си с разкриване на епохата и на класовите борби и противоречия, биографът се задоволява с формалистично описание на Карлово... Формализъм... груб идеализъм, даже фатализъм... За да се стигне до обобщението: книгата е построена върху ненаучни основи. Изкушавам се да посоча един куриозен за младия днешен читател опит в рецензията да се „оправдае“ авторът на биографията: „Неправилно би било – четем в рецензията – от автора да се иска, особено преди публикуването на статията на др. Вълко Червенков „Към 80-годишнината от гибелта на В. Левски“, да даде напълно издържано определение за класовите основи и характера на революционната идеология на Левски, защото този въпрос едва сега, след публикуването на тази статия, бе изяснен напълно и ясно...“

Между първата биография на Васил Левски от 1947 г. и следващите две по-кратки издания (от 1967 и 1980 г.) няма коренни различия. Оценката, характеристиката на личността и делото на Апостола, на неговото време, на неговите съвременници, както и на най-спорните и сложни въпроси от живота и дейността му са еднакви в трите издания.

Книгата от 1947 г., която читателят държи днес в ръце, е значително по-голяма по обем. Причините са няколко: по-голям и обстоен научен апарат, повече подробности, цялостно цитиране на някои документи и извори от различен характер. Отделено е и повече място на мемоарите. Може да се спори оправдано ли е или не привеждането и на такива мемоари, които са свидетелство за митологизирането на образа на Левски. Но несъмнено авторът се отнася критично към всеки спомен и развива интересни мисли за разказите-легенди, които битуват сред народа (напр. с. 271–273). Обяснимо е и цялостното цитиране на някои документи, тъй като изворовият материал навремето е трудно достъпен за по-широк читателски кръг. В голямата биография от 1947 г. са разгледани по-обстойно такива повратни моменти в живота на Апостола, като решението му да се откаже от духовния сан. Проследил с убедителен психологически анализ тази сложна стъпка в живота на Левски, биографът естествено поставя въпроса за неговото отношение към религията, за дълбоката неразривна връзка между Апостола и неговия народ (с. 132–139). Някои формулировки на биографа могат да са неприемливи, но цялостният му анализ, мисля, че е проникновен и убедителен. Тези негови размисли и психологически вниквания, превърнали се в определена позиция, събуждат най-остри възражения и квалификации в рецензията от 1953 г., за която вече стана дума.

Образът на В. Левски не напусна моя баща. Той продължи да работи над отделни недоизяснени страни от живота му. Двайсет години по-късно съвсем естествено бе неговото желание да види книгата си издадена по-добре, в по-голям тираж. Той стяга изложението, доразвива и прецизира някои свои постановки, съкращава някои подробности в научния апарат, съобразява се с излезлите междуременно ценни изследвания на изтъкнати наши историци. Неизбежни са и някои промени в книгата от друг характер: авторът написва нова встъпителна глава „Епоха и родно място“, в която разглежда общественно-икономическата действителност, класовите структури и противоречия, политическите схващания. Това несъмнено е само един от възможните подходи при написването на биография на исторически деец, но очевидно за баща ми през 60-те години този

подход е бил задължителен, за да бъде отпечатано второто преработено издание на големия му труд от 1947 г. Неговото лично предпочитание е към другия възможен подход – проблемите на общественно-икономическата и политическата действителност да бъдат поставяни и разглеждани вътре в самото изложение навсякъде, където е необходимо. Само 10 години по-късно, след излизането на второто преработено издание на книгата, като пише и издава през 1975 г. биографията на Христо Ботев, той отново започва изложението си с глава за родното място на поета революционер. Напълно естествено и задължително е било при второто издание на биографията на В. Левски да бъдат съкратени и размислите за религиозността на Апостола. Тези мисли не би било възможно да се публикуват и много години по-късно. Докосвам някои въпроси около изданието на биографията на Левски от 1967 г., за да посоча, че рецензията от 1953 г. тегне десетилетия над автора и книгата му. За второто издание се появяват напълно положителни по основния си патос рецензии.

През 1987 г. Н. Хайтов обвини Николай Генчев, Жельо Желев, Христо Христов в национален ниҳилизъм, нарече ги хулители на българския народ¹¹. Началото на „обругаването“ на народа ни е поставил според Хайтов Иван Унджиев в голямата си книга за Левски от 1947 г. За мен това е един от абсурдите на времето, в което живяхме десетилетия. Хайтов цитира една мисъл от биографията, в която авторът изтъква, че гробът на Апостола е неизвестен и това не се обяснява „само с условията на робската действителност, нито със събитията, които погълнаха вниманието ни след Освобождението. Значителен дял от вина – четем в биографията – се пада на слабото историческо чувство на народа, което при продължителността на робската неволя обаче не би могло да бъде по-друго“ (с. 1076). Ето и коментара на Хайтов: „Така почна преди години спрягането на думата „народ“ с една или друга вина към Левски, за да се стигне в наше време до генерални обобщения за пълната деградация на този народ... А работата (при Унджиев) е чиста спекулация: приписва се на народа вината на няколко души (членовете на българската религиозна община в София), че не са поискали за погребение тялото на обесения Левски, за да се знае къде е сега неговият гроб, и ето на, народът „подсъдим“ и „подследствен“.“ Дали са се отразили дългите робски столетия върху националния характер на народа ни, нека решават народопсихолозите, социолозите, историците... А читателят на тази книга нека по съвест прецени дали нейният автор се занимава със „спекулации“, или дълбоко се прекланя пред българския национален гений, възплетен в личността и делото на Васил Левски.

Накрая бих изповядала: в моето съзнание отношението на баща ми към Левски винаги се е сливало с отношението му към българския народ. Мисля, че не съм срещала по-силно и по-искрено патриотично чувство от неговото. Никога, при никакви обстоятелства не помня той да е изразил недоверие, недоволство, гняв към народа ни. Възхищаваше се от добродетелите му, вярваше в бъдещето му. Неведнъж казваше: „Народ, който е родил Левски, е велик народ!“

Цветя Унджиева

¹¹ Х а й т о в, Н. Историята, историците и „критиците“ на българския народ. – Литературен фронт, XLII, № 50, 10 дек. 1987.

БЕЛЕЖКИ КЪМ БИОГРАФИЯТА

Глава I	
Родно място (261 бел.)	489
Глава II	
Родители и род (24).....	510
Глава III	
Към формиране на личността (21).....	516
Глава IV	
В легията на Раковски (69).....	518
Глава V	
Дякон Игнатий хвърля расото. Учител (47)	524
Глава VI	
Знаменосец в Балкана (62).....	532
Глава VII	
Втората легия (80)	540
Глава VIII	
По нов път (96).....	551
Глава IX	
Начало на революционната организация (99).....	569
Глава X	
Български революционен централен комитет (95).....	579
ГлаваXI	
Трета обиколка из България (91).....	586
Глава XII	
Революционният уставопроект (46).....	598
Глава XIII	
1871 година (257)	603
Глава XIV	
Общото събрание в Букурещ (113)	619

Глава XV	
Арабаконашкото произшествие (153)	638
Глава XVI	
Последни стъпки. В ръцете на враговете (300)	656
Глава XVII	
Пред съда. На бесилката (104).....	685
Именен показалец.....	707

Иван Унджиев

ВАСИЛ ЛЕВСКИ
БИОГРАФИЯ

Четвърто издание

Редактор *Любов Йонева*
Коректор *Мариана Видулова*
Художник *Константин Жеков*
Графичен дизайнер *Димитринка Душанова*

Формат 167×237 mm

Печатни коли 48 + 1 п.к. прил.

Цена лв.

Печатница на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

ISBN 978-954-322-736-5

www.baspress.com